

A.

Středověké vesnice
na území ČSSR

Archeologický výzkum české středověké vesnice v letech 1971–1981

J. KLÁPŠTĚ — Z. SMETÁNKA

I. Současná situace výzkumu

Náš přehled o archeologickém výzkumu české středověké vesnice v letech 1971–1980/81 volně navazuje na starší přehledy této problematiky z roku 1965 a 1971 (Smetánka 1965; 1971; cf. Beranová—Smetánka—Staňa 1975; Smetánka 1981b; Klápště—Smetánka 1980; Škabrada—Smetánka 1977). Jeho smyslem je stručně bilancovat činnost českých archeologů středověku v oblasti studia středověké vesnice a upozornit na některé možnosti, které se pro budoucí období před českou středověkou archeologií rýsují.

Léta 1971–1980/81 jsou léty, kdy se pracovníci, kteří se dosud téměř výhradně věnovali studiu života středověké vesnice, byli nuceni ujmout i jiných společensky naléhavých úkolů. Naopak se však objevili noví pracovníci, jejichž činnost se sice nezaměřovala speciálně na vesnické prostředí, ale vlivem různých okolností mohli k této problematice přispět. Kromě toho v uplynulém desetiletí vyrostla již další generace středověkých archeologů, z nichž někteří se za výzkumem vesnického prostředí vydávají znovu soustavně.

V letech 1970–1980/81 proběhly některé výzkumy systematické, na počátku desetiletí např. ZSV Svídna, nebo se nový soustavnější výzkum připravoval či začínal, např. péčí MHRH Tábor na již dříve studovaných tzv. husitských vesnicích, či výzkum agrárního zázemí Prahy, prováděný zejména PSSPPOP a MHMP (souhrnně Fridrichová 1980a; Pavlů 1971), nebo výzkum vesnického osídlení na Mostecku. Kromě těchto soustavněji sledovaných pracovních témat se ovšem objevilo značné množství jednotlivých, většinou záchranných výzkumů, které v úhrnu přinesly řadu pozoruhodných poznatků (např. Beranová 1981; Durdík 1978; Frýda 1978; Hazlbauer—Špaček 1977; 1979; Huml 1977b; 1979b; 1980b; Janečková 1972; Justová 1972; Michálek 1976; Pavlů 1975; Sedláčková 1977b; Sommer 1977; Šebesta 1980).

Výzkum české středověké vesnice byl jako samostatné thema zařazen do SPZV v první polovině sedmdesátých let, ve druhé polovině sedmdesátých let a v současnosti tomu tak není. To by se mohlo zdát poněkud zvláštní s ohledem na význam, jaký má toto základní výrobní prostředí pro poznání hospodářských a sociálních poměrů feudálního období, ale koncepce SPZV vycházela a vychází z předpokladu, že nejen studium vesnice samo o sobě, ale i relace tohoto prostředí k ostatním složkám společenské struktury, jsou zdrojem důležitých poznatků. Proto byl ve druhé polovině sedmdesátých let výzkum vesnice, tvrze a hradu navázán na problematiku vzniku a počátků měst (Bubeník—Uhlíková 1977; Richter—Vokolek 1975; 1977; Smetánka 1978a; Klápště 1981) a v současné době je napojen na problematiku přemyslovského státu, a to především prostřednictvím studia struktury osídlení.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že výzkum středověké vesnice je v Čechách chápán šířeji a proto byla věnována pozornost nejen objektům pří-

mo souvisejícím se zemědělskou výrobou, tedy především zemědělským usedlostem, ale i vesnické sakrální, zejména raněstředověké architektuře (např. Kašička—Nechvátal 1973; 1975; 1976; Olmerová 1976; Škabrada 1980; Škabrada—Smetánka 1975c), i dalším složkám, které tvoří středověkou vesnici, tj. feudálním dvorům a tvrzím (Durdík 1975; Hejna 1979; 1980a; Huml 1977a; 1978; Kašička 1977; Kašička—Lancinger 1976). Těmto složkám se zde nebudeme podrobněji věnovat, protože jim bylo poměrně nedávno zasvěceno několik specializovaných zasedání. Bez pozornosti nezůstala ani problematika plužiny, i když ve srovnání s moravskými výsledky na Drahanské vrchovině jsou české přínosy zatím nevelké (Černý 1979, 1980; Smetánka—Klápště 1980).

Oproti předcházejícímu období je geografický rozsah výzkumných prací větší. Zůstalo sice soustředění do středočeského regionu, které vzniklo v době, kdy se na studiu středověké vesnice podíleli především pracovníci AÚ Praha, ale v souvislosti s rozšiřující se personální základnou středověké archeologie a s obsazováním mimopražských muzeí odbornými archeology, je české území pokryto přece jen lépe, i když zdaleka ne dostatečně a rovnoměrně. Zvláště intenzivně byly zkoumány vybrané regiony, např. Černokostecko (Klápště 1973; 1978; Smetánka—Klápště 1981), Vraclavsko (Charvát 1980), Chrudimsko, zpracováno bylo Děčínsko, Ústecko a další regiony (Zápotocký 1977; 1978; Váňa 1977; souhrnně viz Klápště—Žemlička 1979). Práce v regionech se ukázala jako produktivní a bude nadále rozvíjena.

Chronologický rozsah prací doznal rovněž změn. Mimo jiné v souvislosti s vazbou studia středověké vesnice na studium počátků měst (Richter 1974, 1975, 1979) a vývoje přemyslovského státu se těžiště prací přesunulo více do doby předhusitské, především do 13. století, méně již do doby předcházející. Malá znalost staršího vývoje je stále překážkou všestrannějšího pochopení a hlubší interpretace změn, které přineslo 13. století (Smetánka—Klápště 1975). Také lepší poznání období pohusitského, zejména situace ve 2. pol. 15. století a dokonce ještě i mladšího vývoje, by bylo velmi potřebné, především pro překlenutí oněch „prázdných“ století mezi dobou, kdy zájem archeologie středověku končí a etnografie ještě nemá bezpečné prameny. Postmedievální archeologie středověké vesnice se pozvolna stává potřebnou disciplinou. Výzkum Německé Lhoty o. Kladno je však zatím ojedinělý (Richterová 1981).

Podstatně se nezměnila strategie výzkumu (Smetánka 1974). Strategie mozaiky, na rozdíl od Moravy, kde v uplynulém desetiletí shledáváme spíše orientaci na strategii hlavního bodu, se v Čechách vlivem výše již zmíněných okolností ještě prohloubila. Přednosti, stejně jako nevýhody, obou hlavních strategií jsou dostatečně známy. Pro strategii mozaiky (Smetánka 1972) je příznačné, že většinou poskytuje výsledky spíše širší než hluboké, ale lépe odlišuje jevy náhodné od zákonitých a usnadňuje posouzení regionálně podmíněných diferencí. Pro počáteční stadium práce, v němž se, jak se domníváme, stále ještě nacházíme, vyhovuje v českém prostředí dobře. Nicméně alespoň omezené pokračování ve výzkumu ZSV Svídna, nejlépe v prostoru panského dvora, by bylo potřebné. Velmi lze uvítat záměr systematicky rozvinout práci na ZSV Potálov, o. Tábor. Za současného stavu je důležité, že strategie, převládající v Čechách a na Moravě, se navzájem vhodně doplňují a každá svým vlastním způsobem prohlubuje jinou část interpretace života středověkého venkova. Práci v mozaice bude nutno v nejbližších letech metodicky propracovávat, protože při současné orientaci nejen na vlastní vesnici, ale i na makrostrukturu venkovského osídlení zůstává základním možným přístupem.

V úzké souvislosti s celkovou koncepcí práce v Čechách se rozvíjela i metodika (Smetánka 1973c). Zejména byla propracována metodika povrchového

průzkumu, především té jeho části, kterou může provádět archeolog samostatně. Povrchový průzkum v současné době již není tím čím býval v celkem nedávné minulosti, tedy především metodou, jak nalézt a topograficky fixovat archeologickou lokalitu. Dnes je to spíše pracovní způsob, který se snaží za pomoci všech dostupných známek na povrchu vyčíst o životě určité agrární komunity co nejvíce informací (Škabrada—Smetánka 1974; Smetánka—Škabrada 1976). Kromě zjištění a posouzení různých artefaktů hrají při všech úvahách významnou roli reliéfní tvary, vegetační a půdní indicie, posuzují se kvantitativní ukazatelé, jejich plošná distribuce i vztahy k mikro a makroprostoru (Avdusin 1980; Taylor 1974). Dnes je to pracovní přístup opřený o statistickou pravděpodobnost, teorii vzorku (Mueller, ed. 1979), lokační analýzu, teorii modelování a celou řadu přírodovědných metod, o jejichž využívání bude ještě zmínka (Clarke, ed. 1972; 1977; Higgs—Vita—Finzi 1972; Jarman 1972). Je to jediný pracovní postup, jímž lze racionálně získat představu o síti osídlení a jejich změnách (Mazurowski 1980). Z rozsáhlé již metodiky povrchového průzkumu byla v Čechách věnována pozornost propracování geodeticko-topografického průzkumu (Šimana 1973; 1979; Smetánka—Klápště 1979; 1981) a metodice zobrazení těžko dokumentovatelných reliéfních tvarů pomocí počítačového zpracování s grafickým výstupem (Eisler—Smetánka 1980; Eisler—Smetánka—Durdík 1981).

Co zatím do značné míry chybí, je metodika kritiky vypovídací hodnoty povrchového průzkumu. Zatím jsou známy spíše jen náhodné, více či méně skeptické poznámky, ale výsledky založené na kritickém srovnávání závěrů z povrchových indicií před výzkumem a poznatků po výzkumu jsou ojedinělé. Domníváme se, že výsledek získaný na ZSV Svídna v usedlosti III (Šimana 1973, 139; Smetánka—Klápště 1979, 621) zůstane k této problematice užitečným přínosem. Obdobná práce z lokality Kravín, zamýšlená kolektivem pracovníků (J. Klápště, R. Krajíc, Z. Smetánka, J. Škabrada) je zatím ve stadiu dokončení. Zde byl proveden povrchový a geodeticko-topografický průzkum jednoho reliéfně zajímavého objektu a poté na základě povrchových indicií objekt kresebně rekonstruován. Další kresebná rekonstrukce přihlíží k etnografickým a stavebně technologickým analogiím a další připojuje údaje, které jsou o lokalitě známy na základě staršího výzkumu. Konečně byl celý objekt R. Krajícem vykopán a poté znovu kresebně rekonstruován. Ze srovnání všech rekonstrukcí jsou vyvoditelné závěry o hodnotě interpretace povrchových známek. Po dopracování budou výsledky publikovány. Takovýto prací v různém geografickém prostředí by bylo zapotřebí více.

Trvalým problémem z hlediska moderní středověké archeologie je kritické hodnocení výsledků povrchového průzkumu, provázeného drobnější sondáží, který z oblasti Poděbradska předložil již v první čtvrtině století J. Hellich (Hellich 1923). Rozsahem nevelký výzkum L. Hrdličky a M. Richtera (Hrdlička—Richter 1974, 153 sq.; Richter—Hrdlička 1971) v areálu zaniklé středověké vsi Oškobrh přispěl k revizi Hellichových výsledků, dosud přejímaných v odborné literatuře. Upřesnil nejen rozsah vsi, který bude zřejmě větší než předpokládal Hellich, ale poskytl materiál k úvahám o chronologii osídlení a právem zpochybnil jeden z předpokládaných dokladů pro kontinuální vývoj ulicovky od 10. století do husitského období.

Za metodický přínos považujeme využití stavebního průzkumu při studiu dosud stojících zemědělských usedlostí (Škabrada 1972; Škabrada—Smetánka 1975a; 1975b; 1980). Metody stavebního průzkumu jsou dlouhodobě používány na městskou zástavbu, hrady a tvrze; ale pokud se týče vesnických objektů, nebyly využívány. Jejich aplikace ve vesnickém prostředí vedla k objevení

a vysvětlení skupiny pozdněgotických dosud stojících a užívaných obytných staveb, špýcharů a dalších objektů (Škabrada—Smetánka 1972). Objev těchto stavebních reliktnů, jichž stále přibývá (Škabrada 1978; 1979), je prvním konkrétním náznakem zmíněného „překlenutí“ mezery mezi archeologickými a etnografickými prameny.

V letech 1971—1980/81 pokračovala při studiu zemědělského prostředí spolupráce s řadou společenských a přírodních věd, o jejíž prospěšnosti sice již nemůže být žádná diskuse, ale stále zbývají v tomto směru značné rezervy. Plynule se rozvíjí spolupráce s onomastikou, kde zejména L. Olivová-Nezbedová se věnovala lokalizaci zaniklých středověkých vesnic ve vybraných regionech, zejména na Berounsku (Olivová-Nezbedová 1973a; 1973b; 1976, 1977a; 1977b; 1977c; 1978a; 1978b; 1979). V dohodě s autorkou jsme především z důvodů metodických provedli revizi tří onomastických lokací povrchoým průzkumem, přičemž ve dvou případech byl výsledek pozitivní; případ třetí není dosud uzavřen (Klápště—Smetánka 1981a). Taková spolupráce nemá význam pro upřesnění lokace samé, neboť pouhá lokace dvou vsí z asi tří tisíc možných se může zdát bezvýznamnou. Vlastní smysl takové práce je však v upřesňování lokačních metod obou zúčastněných disciplin. S jistou opatrností byla při interpretaci širších vývojových trendů v postupu osídlení a charakteristice rostlinné výroby využívána historická klimatologie. Zde archeolog sám může přispět jen minimálně a je odkázán na přejímání poznatků dosažených příslušnými specialisty. Novější poznatky dovolily poněkud doplnit představu o středověkém klimatu, předloženou již dříve M. Štěpánkem (Štěpánek 1968; Lamb 1977; Le Roy Ladurie 1967; Klápště—Smetánka 1981b).

Z oblasti botaniky byla běžně užívána charakteristika vegetace na základě geobotanických rekonstrukčních map (Mikyška a kol. 1968), která ovšem není bez problémů. Její hodnota značně stoupá při současném použití analýzy makrozbytků, kterých v Čechách z vesnického prostředí v poslední době příliš nepříbylo (Opravil 1973), a analýzy pylové, jejichž provádění má naopak stoupající tendenci, jak svědčí dosud publikované práce charakterizující jednotlivé regiony a lokality, např. jižní Čáslavsko, Českomoravská vysočina, Třeboňská pánev a dosud nepublikované výsledky z Mostecká (např. Peichlová 1977; Puchmajerová—Jankovská 1978; zde další lit. — další diagramy rozpracovány; Rybníčková—Rybníček 1976). Dosti značné problémy a nejasnosti se objevily v charakteristice půdního faktoru zemědělského osídlení. V poslední době je běžně využíváno kartografické hodnocení bonitních tříd tereziánského katastru, o nichž se předpokládá, že odrážejí integrovaně kvalitu zemědělské půdy před výraznými změnami od 19. století, např. před zavedením a rozšířením průmyslových hnojiv (Chalupa a kol. 1964—66). Předpokládá se také, že poskytují lepší údaje než užívání recentních pedologických map (v archeologii např. Zápotocký 1977; 1978), ačkoliv tento pramen postrádá dostatečně kritické ověření z hlediska potřeb studia středověkého osídlení.

Při detailní práci na lokalitách ZSV bylo již dříve využito různých geofyzikálních metod (Linnington 1969). Nověji F. Marek zajímavým způsobem využil protonového magnetometru k určení obytné budovy v rámci blíže funkčně nediferencovatelné velké usedlosti na ZSV Ostrov (o. Kladno). Toto určení je založené na předpokladu anomálie, kterou způsobuje pec (Bárta—Čečelín—Huml—Marek—Smetánka—Šolle 1980). Pozitivní výsledek byl kontrolován vrty. Poněkud méně byla využívána fosfátová analýza. Po práci na ZSV Svídna, kde bylo fosfátové analýzy využito k ověření funkční interpretace (Soudný 1973; 1980), zůstala dlouho mezera až do práce R. Krajíce, M. Soudného a J. Eislera na lokalitě ZSV Potálov (o. Tábor). Z metod napomáhajících inter-

pretaci hmotných pramenů pokračovala spolupráce s archeozoologií bez zvlášť pozoruhodných sumarizujících výsledků (např. Huml 1980a, 174). Zde především chybí srovnání vesnického prostředí s ostatními sociálními prostředími, zejména s městem. Pozoruhodné výsledky týkající se právě vztahu města a vesnice byly získány R. Pleinerem pomocí metalografické analýzy výrobků z raného městského útvaru Hradištka—Sekanky (o. Praha-východ) a vesnické kovárny u Mutějovic (o. Rakovník). Srovnání ukazuje zásadní rozdíly v technologické úrovni a zaměření práce kovářů ve srovnávaných prostředích, přičemž práce venkovského kováře se jeví jako prostější, se zaměřením na opravy poškozených předmětů (Pleiner 1979).

Závěrem oddílu o spolupráci s různými vědními disciplinami ještě několik poznámek o čtyřech vědních disciplínách, s nimiž by měla být spolupráce zcela samozřejmá. Je to historie, dějepis umění, etnografie a antropologie. Do značné míry je při studiu české středověké vesnice tradičně dobrá spolupráce s historií a zesílila ještě při přechodu na širší pojetí studia vesnice v souvislosti s dějinami osídlení (Klápště—Žemlička 1979; Žemlička 1974; 1980a; Boháč 1978; Hájek—Jiříčko 1976; Tecl 1980). Poněkud omezenější je s dějepisci umění, protože na vesnici množství a kvalita objektů, které vyžadují a umožňují umělecko-historické hodnocení, je přece jen menší než např. v prostředí města. Nicméně poslední velká práce V. Mencla a studie zaměřené na stavební průzkum ukázaly, že zůstává stále dost možností (Mencl 1980). Obdobně je tomu i s etnografií, kde je při studiu vesnice spolupráce ještě naléhavější, bohužel však v Čechách je jen nepatrně rozvinutá (Pitterová 1971; 1976; Vařeka 1973). Obvyklým partnerem prehistorické a slovanské archeologie je antropologie, v současné době především orientovaná na demografii. Totéž nelze říci o archeologii středověké. Výzkumů vesnických pohřebišť z mladší a pozdní doby hradištní (Beranová 1979b; Fridrich 1973; Kovařík 1976; 1981) v Čechách ubylo a větší vesnické hřbitovy ze 13. století a z doby mladší nepřitahují již pozornost. Výzkum M. Richtera a L. Hrdličky na Oškobrhu u Poděbrad je výjimkou nejen českou, ale pokud je nám známo, patří mezi výjimky i v měřítku evropském (Hrdlička—Richter 1974; Blajerová 1974).

II. Archeologický obraz středověké vesnice

1. Přírodní poměry lokalit a okolí vesnic

Detailnímu studiu přírodních poměrů jednotlivých lokalit není zatím věnována taková pozornost, jak by si tato problematika zasloužila, zejména poté, co byla zveřejněna metodika tzv. analýzy dostupnosti (Higgs—Vita—Finzi 1972; Jarman 1972). Jediná lokalita, o níž se v tomto směru v detailu dovídáme více, je Karlík u Dobřichovic (o. Praha-západ, Smetánka 1973a). Zde se podařilo alespoň naznačit potencionální možnosti přírodního prostředí pro hospodaření i pro běžný život vesnice. Ve větší míře je přírodnímu prostředí věnována pozornost na základě běžně dostupných pomůcek při studiu regionů, jako např. Černokostelecka, Děčína a Ústecka (např. Klápště 1978, 424—426). Ve všech případech se podařilo nalézt určité závislosti mezi rozložením osídlení a přírodními poměry (např. Zápotocký 1977, 539 seq.; celkově Smetánka 1978b; Snášil 1976). Přednostně bývá věnována u jednotlivých lokalit pozornost faktorům geomorfologickým a hydrologickým. Až do třináctého století zůstává téměř výhradní vazba na přirozené tekoucí zdroje vody, a s tím souvisí i geomorfologická charakteristika sídlišť umístovaných na terasách (např. Sedláčková 1973), případně po obvodu pramenných muld. V detailu je pestrost poloh

značná. U vesnice vrcholně středověké tato základní vazba trvá, ale vzhledem k staršímu období se poněkud uvolňuje, a v souvislosti s tím se začínají objevovat vodní zdroje a rybníčky i velké studně (např. Jevany Dubina, o. Kolín, Klápště 1978, 432). Velkou studnu na návsi předpokládáme v depresi proti usedlosti III na ZSV Svídna a do pozdějšího středověku patří i studna na návsi v Brodeslavech, o. Plzeň-sever (Durdík 1973a).

Podrobnější průzkum okolí vesnic ukázal zde některé výrazné útvary, související s životem vesnice. Z Černokostecka 13.—14. století, kterému byla z tohoto hlediska věnována důkladnější pozornost, známe zaniklé cesty i jejich svazky, svahové i jámové lomy, relikty rybníků (např. Kozojedy u sv. Martina, Klápště 1978, 438; Smetánka—Klápště 1981). V překvapivě malé míře jsou na Černokostecku známa pole; z hlediska morfologie jsou zde pole klenutá, lemovaná terasovým mezním pásem, ale jejich plochy jsou tak malé, že neumožňují bezpečnou představu o celkovém uspořádání plučiny (Smetánka—Klápště 1981). Ale i v případě větších dochovaných ploch mohou vznikat při rekonstrukci plučiny značné metodické obtíže (Born 1979).

2. Půdorys a velikost vsí

V uplynulém desetiletí bylo možno pomocí komplexního povrchového průzkumu přispět poněkud k poznání podoby raněstředověké vesnice (Škabrada—Smetánka 1974). Jako jedna z možností byl definován tzv. rozptýlený typ vesnického sídliště. Zatím nejpřesvědčivějším příkladem zůstává Třebonín (o. K. Hora) a náznaky obdobného systému se začínají objevovat i z dalších míst (Smetánka—Škabrada 1975a). Kromě typu rozptýleného, jehož základem byly pravděpodobně jednotlivé samostatně umístěné usedlosti, se podařilo definovat i tzv. typ kompaktní, který zachycujeme častěji (např. Újezd u Bělčic, o. Strakonice, Škabrada—Smetánka 1974). Detailnější interpretace tohoto typu poznávaného povrchovým průzkumem naráží na četné obtíže a dostatečné klasifikační opory může přinést pouze archeologický výzkum. V tom směru stojí za povšimnutí příklady, které nás varují před příliš přímočarými soudy o vnitřní struktuře zjištěných shluků. Protože nemáme k dispozici kritický příklad ze sledovaného období, obraťme pozornost k zvláště výmluvnému příkladu z doby starší. Kdybychom např. povrchovým průzkumem studovali plochu JZ předhradí hradiště na Pohansku (o. Břeclav), zjistili bychom patrně souvislý kompaktní, nebo snad i dělený rozsáhlý shluk artefaktů. Nikdy bychom však nepostřehli, co je v kompaktním shluku skryto; podle výsledků velkoplošného archeologického výzkumu jsou to dokonce tři typy půdorysu sídliště: shluk, řady, a segment oválu (Vignatiová 1979; Štelcl—Vignatiová 1981). Podrobnější zjištění půdorysů raněstředověké vsi zůstává vyhrazeno i nadále velkoplošnému archeologickému výzkumu, který je v současné době rozvíjen např. v Jenišově Újezdě na Mostecku (Velímský 1979, 253). Povrchový průzkum zůstává důležitým doplňkem při studiu této problematiky, ale můžeme jím usilovat pouze o globální informace. Téměř nemožné je proniknout k půdorysu raněstředověké vsi pomocí retrogresivní analýzy novodobých pramenů, jak ukázal příklad z Bylan (o. K. Hora, Smetánka—Škabrada 1976), a stejně zklamala i umělecko-historická představa o formujícím významu tribunového kostela (Škabrada—Smetánka 1974, 297 a pozn. 2; Smetánka 1981a). Zcela unikátní je zatím jen velmi předběžně publikovaný výzkum ve Starých Badrech u Opolánek (o. Nymburk), kde J. Justová zjistila půdorys dvoudílné opevněné vsi, která přežila libickou katastrofu a jejíž konec je kladen až k roku 1200 (Justová 1981a).

Od století 13. se setkáváme se dvěma hlavními třídami půdorysů. Za prvé jsou to půdorysy normové, většinou různá řadová uspořádání (např. ZSV Ostrov u Jedomělic, o. Kladno, Smetánka—Klápště—Richterová 1979) nebo různé typy návesní (např. již dříve známá Svidna (cf. Sklenář 1972; 1973) nebo nověji ZSV Potálov o. Tábor), případně i velké shluky snad s návsí, k nimž snad patří ZSV Kavčí o. Tábor (Krajíc 1980). U normových typů, jak se zdá, retrogresivní analýza při kritické aplikaci nemusí selhávat (cf. Richterová 1974). Je to způsobeno patrně stabilizací ekonomických a majetko-právních vztahů, projevující se vyšším stupněm vázanosti půdorysu, podmíněným přechodem k progresivním vrcholně středověkým způsobům hospodaření. O ověření takto pojeté retrogresivní metody jsme se pokusili konfrontací nejstarších kartografických pramenů s předhusitskými urbáři (Smetánka—Klápště 1981). Druhou třídu tvoří půdorysy přírodní, mající leccos společného s půdorysy raně středověkými, především značné přizpůsobení místním terénním podmínkám. Do této druhé třídy patří např. půdorysy 13.—14. století zjištěné na Černokostelecku, jimž byla věnována soustředěná pozornost. Určujícími faktory, kromě geomorfologické situace, je vazba na vodní zdroje (např. pramenné pánve) a komunikační síť podřízenou místní geomorfologii.

Z období vrcholného středověku zjišťujeme povrchovým průzkumem také jen nediferencované plochy vesnic, jako např. Račice o. Rakovník, ZSV Hlína o. Kladno, ZSV Rotland o. Chomutov (Durdík 1973b; 1973c; 1981; další průzkumy Durdík 1971; Durdík 1979). Někdy se podaří povrchový průzkum vesnice zasadit i do širších sídelně-geografických souvislostí (Durdík 1977; Smetánka—Škabrada 1977; cf. Smetánka—Škabrada 1975b), ale často se setkáváme jen s prostou lokací (Pessr—Váňa 1976; Turek 1973; Váňa 1976; viz též Rožmberský 1980).

Představu o velikosti středověkých vsí lze zakládat na písemných pramelech hospodářské povahy, dále na výsledcích povrchového průzkumu a archeologického výzkumu. Ani při nezbytné kombinaci obou základních druhů pramenů nelze dospět k jiné než orientační představě, umožňující pouze zachytit základní vývojové tendence. Přes všechny kritické výhrady lze v raném středověku počítat s vyšším podílem vsí malých, přičemž jako střední hodnota bývá uváděno kolem 10 usedlostí (Choc 1963—4), čemuž přibližně odpovídá i interpretace povrchových stop zjištěných v Třeboníně. Podíl vsí větších je menší než vsí malých. Ve vrcholném středověku přibývají vsi o větších počtech usedlostí, střední hodnota se posunuje ke dvaceti, ale vedle nich se stále udržují vsi malé, které mají zřejmě svou funkci v struktuře osídlení. Z hlediska těchto ukazatelů by např. ZSV Svidna patřila k slabšímu průměru a ZSV Ostrov ke vsím malým, ač v ní byla tvrz i velký panský dvůr. Černokostelecké zaniklé vsi patří k vsím malým a v tom potvrzují celkovou vázanost kolonizačního osídlení regionu na tradice starší. Většími počty usedlostí se na Černokostelecku vyznačují už existující vsi, vzniklé v procesu koncentrace osídlení (Klápště 1977).

K poznání velikosti vesnic a k hlubší charakteristice vesnických populací by mohl přispět i antropologický výzkum zaměřený na paleodemografii. Základní podmínkou zde ovšem je změna v celkovém postoji k výzkumu raně a vrcholně středověkých pohřebišť v Čechách.

3. Zemědělská usedlost

Z českého vesnického prostředí není zatím znám bezpečný půdorys raně-středověké usedlosti. Na raněstředověkých sídlišťích zjišťujeme sice řadu ob-

jektů, z nichž by bylo možno snad konstituovat jisté sídelní jednotky, ale bezpečně nelze mnoho doložit. Jádry těchto usedlostí snad v některých případech byly obytné zemnice (např. Brežánky o. Teplice, Bubník 1975), ale jejich souvislost s ostatními objekty bývá vágní. Bez plošných archeologických výzkumů nelze nic získat. Lepší jsou naše znalosti až od 13. století, kdy se dispozice usedlosti zřejmě v souvislosti se změnami v hospodaření začíná stabilizovat. Zároveň se zvýšil, alespoň v některých oblastech, podíl stavebního kamene, který umožňuje lepší čitelnost situací při povrchovém i archeologickém výzkumu. Z vrcholného středověku jsou zatím prokázány tyto základní typy usedlostí: Řadový, s dlouhým domem při hloubkové hranici parcely, např. ZSV Svídna (Smetánka 1974), a zřejmě i usedlost na SV straně Ve spáleném, k. ú. Vyžlovka, o. Kolín (Smetánka—Klápště 1979, obr. 3 B), usedlost „do háku“ zjištěná nově povrchovým průzkumem na ZSV Ostrov (Smetánka—Klápště 1979, obr. 6) a konečně usedlost obestavující dvůr po třech stranách (ZSV Svídna a Ostrov, a snad opět i jedna z usedlostí na V straně lokality Ve spáleném v k. ú. Vyžlovka, Smetánka—Klápště 1979, obr. 2; Smetánka—Klápště—Richterová 1979, obr. 2). Kromě toho se na základě povrchového průzkumu domníváme, že se shledáváme i s víceméně nepravidelným nahodile uspořádaným shlukem objektů na zřejmě nepravidelných parcelách v J části lokality Ve spáleném (Smetánka—Klápště 1979, obr. 5). Výčet půdorysných typů doplňují uspořádání zjištěná GT průzkumem na J straně ZSV Svídna, kde nacházíme obytný objekt orientovaný delší stranou k návsi, případně obvodovou, avšak nepříliš pravidelnou a kompaktní zástavbu části parcel (Smetánka 1969a, obr. 1, 2).¹ V tomto posledním uvedeném případě je ovšem třeba uvažovat problematiku ztráty informací vlivem zmizení dřevěných objektů. V menší míře to platí i pro objekty řadové, prozkoumané v SV části Svídny. Souhrnně lze říci, že v dosud známých případech se nesetkáváme s jednotnou dispozicí usedlostí v celé vesnici.

Jádrum usedlosti formující se od 13. století do pevnější podoby byl obytný dům. O obytných prostorách v předcházejícím období jsme v Čechách informováni stále nedostatečně. Cenné příspěvky k poznání obytného domu poskytly výzkumy AÚ a MHRH Tábor na ZSV Kravín a ZSV Svídna; ty také pomohly interpretovat stopy v ZSV Ostrov a částečně i na Černokostecku.

Klasický trojdílný půdorys shledáváme na ZSV Svídna v usedlosti III (jizba, síň, komora, Smetánka 1969, obr. 1, 2); zde je ještě předsazena stáj. Také ostatní prozkoumané usedlosti vykazují trojdílné, resp. čtyřdílné členění obytného domu, ale tato vícedílnost nemá již tak jasnou logiku, jako u usedlosti III. Možná, že se shledáváme i s chlévem a špýcharem pod jednou střechou obytného domu. Je příznačné, že u usedlosti III byl špýchar umístěn samostatně. Obdobné údaje naznačuje i povrchové členění reliktní na ZSV Ostrov. Zcela odlišnou představu poskytl výzkum ZSV Kravín, kde se shledáváme s domem dvojdílným, přičemž jeho jádro je zahlobeno jako obezděná zemnice (Smetánka 1972, 425 seq.).

Stavební technika domu před 13. stoletím podle fragmentárních dokladů z různých sídlišť závisí značně na dřevu a hlíně, ale zatím není v Čechách doložena z vesnického prostředí ani srubová konstrukce, i když ji musíme nutně předpokládat. Od 13. století se prosazuje v některých oblastech kámen, buď jako podezdívka nebo různou měrou jako hlavní stavební materiál, ovšem vždy vedle dřeva. V pozdním středověku zjišťujeme v některých částech Čech dosud stojící pozdně gotické kamenné objekty (Škabrada—Smetánka 1972).

Z vybavení obytného domu si povšimneme alespoň ohniště a pece (cf. Skružný 1980). Z období před 13. stoletím známe zatím jen velmi málo. Kromě různých variant prostých ohnišť setkáváme se i v tomto období s kamennými pecemi staroslovanského typu, jak znovu ukazují např. výzkumy expozitury AÚ v Mostě. Ze 13. století známe kromě prostých ohnišť pece vtesané do spráše (Bratronice o. Kladno). Z usedlostí s konstituovaným půdorysem můžeme uvést kamenné pece značných rozměrů v jizbách ZSV Svídna (Smetánka 1972, obr. 4), u nichž je pečlivě rozlišen druh kamene sloužící k výstavbě tělesa pece a k výstavbě klenby. V usedlosti II byla pec doplněna samostatným ohništěm v síni. Zvláště komplikované trojdílné otopné zařízení, s prvním dokladem pro kamnovec, bylo zjištěno na ZSV Kravín (Smetánka 1972, obr. 6). V kontaktu s obytným domem, ale samostatně, byly zachyceny tři různé patrně chlebové pece. V Bratronicích, kde čtvercová hliněná pec 13. stol. byla sevřena srubovým rámem, na ZSV Kravín, kde podélná pec byla konstruována zcela z hlíny a může být datována do pol. 14. století, a konečně samostatná pec v usedlosti I na ZSV Svídna, konstruovaná z kamene. Náznak samostatné pece byl zjištěn protonovým magnetometrem vedle vchodu do usedlosti IV na ZSV Ostrov a výzkumem v Zeměchách (o. Kladno), kde je chlebová pec datována již do pozdní doby hradištní (Skružný 1973; Bárta—Čečelín—Huml—Marek—Smetánka—Šolle 1980). Samostatně stojícími pecemi přecházíme již k objektům hospodářského charakteru. Před 13. stoletím nemáme zatím bezpečných novějších údajů a mezi známými objekty, většinou jamami, dovolují funkční klasifikaci zpravidla jen zásobní jámy různých tvarů, jichž postupně přibývá (např. Huml 1973; 1979a). O hospodářských objektech můžeme podrobněji hovořit zatím až od 13. století a to v usedlostech, jejichž půdorys je zřetelně konstituován. Z přelomu 13. a 14. století známe ze ZSV Svídny jednak stáj pro koně, různé chlévy, kůlny a špýchar, s velkou pravděpodobností i stodolu (Smetánka 1974, obr. 2). Rovněž plochy zahrad jednotlivých usedlostí na ZSV Svídna můžeme dobře identifikovat (Smetánka 1979). Dosti značné množství zděných špýcharů, a to dosud stojících, zjišťujeme stavebním průzkumem od 2. pol. 15. století (Škabrada—Smetánka 1972). Z vybavení usedlostí výjimečně zachycujeme dosud stojící pozdně gotické brány nebo jejich fragmenty.

Na všech dosud zkoumaných lokalitách nacházíme množství blíže funkčně neurčitelných objektů jako kůlových jamek bez výrazného řazení do půdorysů, různé žlábký a jámy. Jejich výklad zatím naráží na četné potíže, mimo jiné i pro značnou fragmentárnost zkoumaných ploch (Venc 1968).

4. Zemědělská výroba

Za uplynulé desetiletí se příliš nerozšířily archeologické poznatky o primární, tedy rostlinné výrobě. O polích již byla zmínka v úvodní části studie. Fragmenty polí, které známe z Černokostecka, dovolují pouze hypoteticky usuzovat, že se jejich uspořádání blížilo spíše představě, kterou máme o členění raněstředověkých plužin. Archeologický povrchový průzkum však může cenným způsobem přispět k ověřování retrogresivního studia novodobých plužinných map. Na Černokostecku na k. ú. Kozojedy se tímto způsobem podařilo datovat vznik základních rysů traťové plužiny do doby kolem r. 1300, kdy v daném regionu probíhala vrcholně středověká koncentrace osídlení (Klápště 1978, 459—461). Možnosti, které se v tomto směru otevírají, jsou značné a čekají na další využití. Zcela výjimečně a na našem území poprvé se při výzkumu v Praze 1-Klárově podařilo archeologicky zachytit stopy raněstředověké orby, prokazující orbu křížovou, prováděnou nejspíše rádlím (Hrdlička 1972).

Pokud se týče systému obdělávání polí, nedošlo zatím k ujednocení názorů na dobu počátečního výskytu a převládnutí vícepolních regulovaných systémů, zejména trojpolí (Beranová 1975; 1980; Šmelhaus 1980; Lom 1973). Předmětem diskuse zůstává i ekonomický význam těchto změn. Archeologickému příspěvku k této problematice bude muset předcházet dlouhodobé soustředování nepřímých indicií, především poznatků paleobotanických a analýz reliktní polí. Uplynulé období k této problematice mnoho nepřineslo. Ani zisk nových dokladů pro studium nářadí není velký. Z ořebného nářadí si zaslouží pozornost větší symetrická, ale asymetricky opotřebovaná radlice z Bratronic (Smetánka 1972, 420 sq.), dokládající snahu po lepším zpracování půdy i svědčící snad nepřímě o lepším způsobu využití tažné síly dobytka. Obdobný nálezn přinesl i výzkum v Praze 9-Vysočanech (Huml 1980a, 169). Nález asymetrické radličky a otky je uváděn ze Střihova (o. Nymburk) a je datován do 13.—pol. 14. století (Sedláčková 1977a). Další nálezy orného nářadí nebyly publikovány, pouze okrajově lze zmínit problematiku nález z Vesce, příslušící podle autorů snad i do pozdního středověku (Beranová—Huml 1980). Drobného zemědělského nářadí přibýlo jen velmi málo a v podstatě naše interpretační možnosti nijak nerozšiřují. Pozoruhodným příspěvkem je však zpracování staršího nález z Martinic, interpretovatelného jako součást řezací stolice na píci a kladeného do 15. století (Beranová 1973).

Rovněž za poslední období nebyly publikovány závažnější soubory rostlinných zbytků a také naše představy o skladování obilí se příliš neprohloubily. Občas se vyskytují zásobní jámy a to i ze 13. století; o nálezech špýcharů již byla zmínka. Zajímavějších poznatků bylo dosaženo při studiu zpracování rostlinných produktů. Připomeňme upozornění na význam pražení nedozrálých obilních klasů, zvláště v období před žněmi (Beranová 1979a). Konečně máme též bezpečný doklad pro vesnický vodní mlýn z polohy Ve Spáleném k. ú. Vyžlovka, na němž byl zahájen archeologický výzkum, který prokázal jeho datování do 14. století. Mlýn byl podhrázního typu a podle místní situace lze odvodit, že byl poháněn svrchní vodou (Smetánka—Klápště 1979, obr. 4). Vedle mlýnů však stále přibývají nálezy ručních žernovů, např. z Bratronic (13. stol.).

Pokud se týče živočišné výroby, byly osteologicky vyhodnoceny některé soubory kostí získané archeologickými výzkumy (např. Praha 9-Vysočany, Huml 1980a), které ovšem nemohou vzhledem k svému rozsahu a reprezentativnosti nijak zásadně doplnit dosavadní představy. I pro středověkou archeologii má značný význam metodický příspěvek E. Neustupného, zabývající se vypovídací hodnotou archeologicky získaných souborů zvířecích kostí (Neustupný 1981). Užitečný příspěvek přinesl archeologický výzkum ke znalosti o ustájení hospodářských zvířat. Na přelomu 13./14. století máme na ZSV Svidna bezpečně doloženy chlévy a stáj, včetně odpadního odtoku do hnojiště, prokázaného fosfátovou analýzou (Soudný 1973). Významnější přínosy nezaznamenalo studium doplňkových forem zemědělské výroby.

5. Nezemědělská výroba

Z velmi omezeného podílu nezemědělských výrobních činností, které se mohou projevit v archeologických pramenech, byly předloženy další závažné poznatky o zpracování železa. Výzkumem M. Fridrichové v Řeporyjích byl zachycen další doklad zpracování železa z 12. století v širší pražské oblasti, který zatím čeká na celkové zhodnocení (Fridrichová 1980 b). Důležité je, že řeporyjské pracoviště se vážalo na místní surovinu a jako katalyzátoru patrně

používalo i vápence (Pleiner 1958, 277). Pozorování R. Pleinera o nižší technologické úrovni venkovského kováře na základě nálezů z Mutějovic (o. Rakovník) bylo připomenuto již výše. Kromě toho je mutějovický nález dobrým příspěvkem ke studiu specializace venkovského řemesla; vedle železa zpracovával mutějovický kovář i kostěný materiál, pokud to bylo zapotřebí ke kompletaci výrobku (Pleiner 1969). Z ostatních lokalit nemáme publikovány zatím přesvědčivé nálezy vypovídající přímo o řemeslné výrobě na vsi. Překvapuje to zvláště u hrncířství. Kvalitativně nových poznatků nebylo dosaženo ani u domácí výroby, což je úměrné rozsahu archeologických výzkumů. diferenciaci vesnického prostředí. Dosud zachyceným diferencujícím prvkem ojediněle přibývají nástroje ke zpracování dřeva, z nichž nejdůležitější je sekera, nebozez, výjimečně i loupák kůry, případně i nástroj na dlabání dřeva (?) (Bratronice, Smetánka 1972, obr. 3); sporadicky přibývají kostěné předměty, brousky apod. S životem středověké vesnice úzce souvisí i lámání kamene. Má svou specifickou problematiku, především při datování, ale není jistě náhodné, že v blízkosti některých středověkých vesnic nalézáme svahové (např. ZSV Lažany k. ú. Štíhlce, o. Kolín) nebo jámové lomy (Smetánka—Klápště 1981). Datování pak může být zpravidla založeno jen na volně chápané horizontální stratigrafii. Zatímco výše uvedené lomy poskytovaly materiál pro lokální potřeby, dostávala se např. kvalitní porfyrová surovina těžená v lomoch u Malých Žernosek do okruhu podstatně širšího. Datování těchto lomů není bez problémů; počátky středověké těžby klade M. Zápotocký do 10. až 11. století (Zápotocký 1969).

6. Drobná hmotná kultura

Nové nálezy přinášejí stále doklady, že i ve vesnickém prostředí představuje 13. a 14. století určitou změnu ve vybavení domácnosti keramikou. I drobné výzkumy, jako např. na ZSV Sadonice (o. Příbram, Klápště 1979), ukazují diferenciaci původně dost jednotného inventáře mladohradištní keramiky, která odráží zřejmě i změny v nárocích na provoz domácností. Dosud nejzevrubnější představu o možných změnách v tvarové náplni rané vrcholně středověké keramiky poskytl výzkum v Bratronicích, kde se shledáváme již s většinou keramických tvarů, jak je známe z pozdější doby (Smetánka 1973 b; Smetánka 1969 b). Tvarová náplň Bratronic v podstatě koresponduje se současným městským prostředím. Keramická výbava může odrážet i sociální diferenciaci vesnického prostředí. Dosud zachyceným diferencujícím prvkem jsou kachle (např. vedle skla), jak je přinesl výzkum manských dvorů ve vsi Libice n. Cidlinou (Justová 1980; 1981 b). Další příklady pocházejí např. z Ouběnic o. Benešov (Petráň 1977).

Z železných předmětů se běžněji vyskytují nože nebo jejich zlomky, zlomky podkov, výjimečně ostruhy; ze stavebního vybavení ojediněle klíče, štítek zámku; vlastního stavebního kování však není mnoho. Pro rané středověké období doplňují výčet železných předmětů nálezy ocílek z pohřebišť a různé přezky, jejichž chronologický výskyt je ovšem širší. Jen málo je známo militarií.

Nálezy osobních ozdob nebývají na sídlištích časté, ale přece jen se s nimi shledáváme, např. s esovitými záušnicemi (Bratronice, Smetánka 1973) nebo s prstenem (Dolní Chabry, Dragoun 1980). Základní informace o ozdobách získáváme na pohřebištích — ovšem převážně jen na pohřebištích raněstredo-

věkých. Tento inventář nebudeme podrobněji vypočítávat, neboť se stal ve sledovaném období předmětem souhrnné studie Z. Krumphanzlové (Krumphanzlová 1974). Občas stále ještě tradovaný názor o naprosté chudobě venkovského prostředí v období raného středověku zřejmě ve světle nálezů pohřebišť neobstojí.

7. Vnější kontakty vesnice

Představa o uzavřenosti vesnického prostředí je již pro raně středověké období narušována výsledky výzkumu pohřebišť. V průběhu dalšího vývoje dokladů vnějších kontaktů přibývá a lze částečně sledovat i zapojení vesnice do regionálních i nadregionálních ekonomických struktur. Pro raněstředověké období je nejdůležitější svědectví zprostředkováno nálezy šperku, rámec lokálních možností většinou překračují železné předměty a velmi hodnotným pramenem je nerostná surovina, především kámen k výrobě žernovů. Rozboru těchto pramenů a vztahů však není zatím v Čechách věnována dostatečná pozornost. Platí to i o keramice a to jak o keramice raného, tak také vrcholného středověku, v níž se již některé distribuční okruhy začínají rýsovat. Již v poměrně časném období, ve 13. století, zachycujeme např. na Černokostelecku průnik dvou různých distribučních okruhů, navazujících na rozdílné tradice, z nichž jedna vycházející z domácího vývoje plně zapadá do východní oblasti středních Čech, zatímco druhá vykazuje poměrně těsné kontakty s kolonizačními impulsy, zprostředkovanými územím západně od Černokostecka (Klápště 1978, 448 sq; Šolle 1972; Durdík 1980). Obdobný průnik pozorujeme i na ZSV Svídna, kde značný výskyt mladší červeně malované keramiky vykazuje vazbu na severočeský výrobní okruh. Kromě toho se v keramice začínají objevovat i doklady izolovaných kontaktů na větší vzdálenost (např. stopy distribuce nádob s kalichovitými a zduřelými okraji ve značné vzdálenosti od jádra jejich výskytu). Samostatnou problematiku přináší zhodnocení kontaktů, které vyplývají z presence různých výjimečných předmětů ve vesnickém prostředí. Výrazným příkladem je nález korpusu limožského typu na Oškobrhu ve hřbitovní vrstvě, patřící 13. století (Špaček 1971; Hrdlička—Richter 1974, 132). Ať již je tento objekt importem z Limoges nebo je produktem některého druhotného centra, v každém případě je nositelem závažných kulturních i ekonomických informací, překračujících rámec vesnického prostředí.

8. Dvory, tvrze a sakrální architektura na vesnici

Jak jsme již uvedli v první části tohoto přehledu, nebudeme se zvláště zabývat vesnickou sakrální architekturou a odkazujeme na příslušnou literaturu (Merhautová 1971; 1975; Líbal 1974; Kuthan 1976; z archeol. výzkumů Dragoun—Tryml 1977; Hejna 1980 b; Dragoun 1979). Stejně tak je tomu i s venkovskými feudálními sídly (Hejna 1976; 1977; 1978; Huml 1976; 1980 c), ale zde přece jen připomenem stručně některé nové poznatky, které kvalitativně rozšiřují naše znalosti o tomto typu sídla. Týká se to především počátků drobných feudálních sídel na vesnici a jejich podoby a vybavení. K již staršímu výzkumu raného venkovského feudálního sídla Chvojen (k. ú. Jírovice o. Benešov, Hejna 1971) přibyl prací A. Hejny další fragment sídla, vázaný na známý románský kostel ve Vroutku (o. Louny, Hejna 1976, obr. 3). Nově je sídlo obdobného typu zkoumáno expoziturou AÚ v Mostě v Bedřichově Světci (o. Most); zde se nachází na výrazném terénním bloku uvnitř vsi v těsné vazbě na kostel. V roce 1980 zahájený výzkum ve Velebudicích (o. Most)

slibuje odkrytí raného feudálního sídla dosud málo známého typu, situovaného v obdélníkovém areálu, vymezeném jednoduchým příkopem, bez vazby na sakrální architekturu. Studium těchto objektů může přispět k novým pohledům na problematiku kolonizace a jejích nositelů.

V uplynulém desetiletí bylo možno především na podkladě povrchového průzkumu přispět k poznání dosud opomíjených objektů, typických však pro vrcholně feudální vesnici, panských dvorů, které plnily důležitou úlohu v ekonomickém životě venkova. Díky dobré situaci terénních reliktnů a cenným údajům písemných pramenů se podařilo na Černokostelecku rozlišit dva základní typy těchto dvorů. První je bezprostředně vázán na feudální sídlo — tvrz, druhý typ, zachycený na týchž lokalitách, je umístěn samostatně, zaujímá značně větší plochu a je výrazem podnikatelských snah cisterciáků z Klášterní Skalice. Typ vázaný na tvrz je celkem běžný, další příklad byl na podkladě povrchových stop dokumentován a analyzován na ZSV Ostrov. Další obdobný objekt na ZSV Svídně patří spíše k typu druhému, i když jeho klasifikace nemůže být tak bezpečná jako u příkladů z Černokostelecka (podrobněji Smetánka—Klápště 1981).

9. Duchovní kultura středověké vesnice

Hodnotíme-li archeologickou literaturu za uplynulé desetiletí, a to nejen z oblasti středověku, zjišťujeme, že duchovní kultura je věnována stále jen velmi malá pozornost, ač závažných podnětů v širším kontextu nechybí (Gurevič 1978; Le Roy Ladurie 1975). Tato skutečnost je jistě podmíněna omezenými vypovídacími schopnostmi archeologických pramenů, i když víme, že každý archeologický pramen různou měrou a různě přímo zprostředkovává výpověď i o této sféře života. Interpretace takové výpovědi však obvykle přesahuje metodické možnosti archeologie a může snadno vést k nepoučeným deformovaným závěrům. Nejlepší možnosti, jak známo, poskytují zatím pohřebiště; bohužel i ona dovolují postihnout jen malou část někdejší duchovní kultury. Podrobněji se uvedené problematice věnovala na počátku tohoto desetiletí Z. Krumphanzlová (Krumphanzlová 1971). Pro ostatní oblasti duchovní kultury nebyly v Čechách vyhodnoceny prakticky žádné další archeologické prameny. Je zřejmé, že zlepšení stavu nelze dosáhnout bez úzké spolupráce historie, etnografie, dějin umění; nové možnosti se rýsují ve spolupráci se sociolingvistikou (Němec a kol. 1980).

III. Perspektivy dalšího výzkumu vesnice v Čechách

1. Hlavním úkolem výzkumu středověké vesnice v současném pětiletém plánovacím období zůstává poznávání středověké vesnice a vesnického prostředí jako celku a to jak vlastním archeologickým výzkumem, tak i povrchovým průzkumem.
2. V uplynulém období se i v praxi začala prosazovat orientace na užší regiony, zvládnutelné povrchovým průzkumem, dovolujícím reprezentativní zachycení sítě středověkého osídlení. Tato orientace je podmíněna zjištěním, že zapojení jednotlivých výzkumů do širšího sídelního kontextu násobí dosahované výsledky a zvyšuje efektivnost naší práce. K tomu přispělo i rozpoznání významu strukturálních změn středověkého osídlení pro poznání sociálně-ekonomického vývoje feudálního období. V následujícím období AÚ zaměří teoretickou i terénní práci především na regiony, kde je potřeba výzkumu zvláště společensky naléhavá. Ve Středočeském kraji, který

až dosud byl ve středu pozornosti, se aktivita soustředí především na agrární zázemí Prahy a na území Čáslavska. Při studiu agrárního zázemí Prahy doufáme v pokračování součinnosti všech pražských archeologických institucí. Připomeňme, že v tomto regionu již dnes leží jedno z těžisek vlastního archeologického výzkumu české středověké vesnice.

3. Nově se začíná rozvíjet již delší dobu připravovaný výzkum Čáslavska, které je zvláště vhodné pro poznání procesu kolonizace v jeho základních fázích a formách. Protože území Čáslavska je dosti rozsáhlé, soustřeďujeme se na krajinný transekt protínající základní zóny regionu. V transektu se uplatní metoda vzorkových ploch. V současné době je zpracovávána vzorková plocha se starším osídlením v území mezi Zábořím n. L. a Kojicemi. Kromě toho podrobnější poznání mikrostruktury středověkého osídlení očekáváme od doplnění a zhodnocení starších výsledků na k. ú. Bylany u K. Hory. Zde dosažené výsledky by měly plnit důležitou úlohu kontrolního vzorku pro další studium Čáslavska. Na této práci se začíná podílet širší kruh spolupracovníků a zájemců z různých ústavů ČSAV a z regionálních institucí, především muzejí.
4. Studium středověké vesnice se začíná rozvíjet i v expozituře AÚ v Mostě, kde se zaměřuje jednak na poznání vývoje makrostruktury osídlení zejména 12.—13. století na území Mostecká a Bílinska a na detailní poznání mikrostruktury osídlení na katastrálním území Jenišův Újezd o. Teplice. Dosažené výsledky by měly mimo jiné poskytnout závažný příspěvek k pochopení změn, které v SZ Čechách proběhly ve 13. století a které bývají spojovány s vrcholnou kolonizací.
5. Od počátku rozvoje středověké archeologie je věnována určitá pozornost vesnicím na Táborsku. V současné době tento úkol převzalo MHRH Tábor a ve světle dosud dosažených výsledků je naděje na další rozvoj bádání v táborském regionu. Připomeňme, že zde i nadále trvá dobrá spolupráce AÚ s MHRH. Obdobnou součinnost bychom uvítali i s jinými muzeji, neboť je podmínkou rovnoměrnějšího poznávání života středověké vesnice a osídlení v rámci celých Čech.
6. Z metodické problematiky se ukazuje jako nejaktuálnější stále propracovávání metodiky povrchového průzkumu, zejména kritiky pramenů, které přináší. S tím souvisí i potřeba věnovat pozornost teorii strategie mozaiky a archeologického vzorku vůbec.

Literatura

- Avdusin, D. A. 1980: *Polevaja archeologia SSSR*. Moskva.
- Bárta, V.—Čečelín, V.—Huml, V.—Marek, F.—Smetánka, Z.—Šolle, M. 1980: Použití geofyziky při výzkumu středověkých lokalit v Čechách, in: Sborník referátů 1. celostátní konference „Aplikace geofyzikálních metod v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace.“ Brno. 9—13.
- Beranová, M. 1973: Nejstarší nález řezací stolice na píci v Čechách, AR XXV, 388—381.
- 1975: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně III/1.
- 1979a: Diskuse o tzv. pražnicích, AR XXXI, 101—104.
- 1979b: Pohřebiště z mladší doby hradištní v Chotětově, okr. Mladá Boleslav, AR XXXI, 304—307.
- 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.
- 1981: Poděbrady — Broadcasting Station (District of Nymburk) — A village site

- of 10th—14th centuries, in: *Nouvelles archéologiques dans la République socialiste Tchèque*. Prague—Brno. 211—213.
- Beranová, M.—Huml, V. 1970: Radlice z Vestce a některé problémy časně novověkého ořebního náradí v archeologických nálezech, AR XXII, 78—84.
- Beranová, M.—Smetánka, Z.—Staňa, Č. 1975: Archeologičeskije issledovanija slavjanskoj epochi v Čechii i v Moravii v 1966 — 74 gg., PA LXVI, 153—243.
- Blajerová, M. 1974: Antropologická charakteristika kosterných pozůstatků ze středověkého pohřebiště na Oškobrhu, PA LXV, 185—217.
- Boháč, Z. 1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské. *Prameny a studie 19 (K dějinám osídlení 2)*. Praha.
- Born, M. 1979: Acker- und Flurformen des Mittelalters nach Untersuchungen von Flurwüstungen, in: *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*. *Abhandlungen der AdW in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 115*, 310—337.
- Bubeník, J. 1975: Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, AR XXVII, 642—650.
- Bubeník, J.—Uhlíková, O. 1977: K počátkům města Žatce (Topografie raně středověkých nálezů na jeho území), PA LXVIII, 193—218.
- Clarke, D. L. ed. 1972: *Models in Archaeology*. London.
- 1977: *Spatial Archaeology*. London—New York—San Francisco.
- Černý, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny, *Studie ČSAV č. 1*. Praha.
- 1980: Historical-geographical research into deserted medieval village and their field patterns in the Czech lands, HG 19, 173—193.
- Dragoun, Z. 1979: Záchranný výzkum v kostele sv. Martina ve zdi na Starém Městě pražském, AH 4, 33—41.
- 1980: Zjišťovací výzkum středověké vesnice v Dolních Chabrech, *Archaeologica Pragensia 1*, 191—207.
- Dragoun, Z.—Tryml, M. 1977: Předběžné výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8), in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha, 220—224.
- Durdík, T. 1971: Zaniklá středověká vesnice v katastru obce Vyžlovky, AR XXIII, 219—222.
- 1973a: Nález středověké keramiky v Brodeslavech, okr. Plzeň-sever, AR XXV, 87—88.
- 1973b: Středověké osídlení obce Račice, okr. Rakovník, AR XXV, 86—87.
- 1973c: Povrchový průzkum zaniklé středověké osady Hlína, k. o. Malíkovice, okr. Kladno, AR XXV, 224—226.
- 1975: Stavební podoba zaniklé středověké tvrze v Kundraticích na Mostecku, AR XXVII, 677—681.
- 1977: Zaniklý sídlištní komplex Řebřík, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha, 231—235.
- 1978: Osídlení 12.—13. století v severním předpolí Pražského hradu, AR XXX, 440—443.
- 1979: Povrchový průzkum zaniklé středověké osady Dolany, k. ú. Studená, okr. Plzeň-sever, AH 4, 211—220.
- 1980: K chronologii keramiky 14.—počátku 15. století ve východní části středních Čech, AH 5, 361—368.
- 1981: Povrchový průzkum zaniklé středověké vsi Rotland, k. ú. Kundratice, okr. Chomutov, AR XXXIII, 325—327.
- Eisler, J.—Smetánka, Z. 1980: Nová metoda zobrazování drobných reliéfních tvarů (Sdělení), AH 5, 217—219.
- Eisler, J.—Smetánka, Z.—Durdík, T. 1981: Možnosti využití počítačové grafiky v archeologii, AR XXXIII, 199—208.
- Fridrich, J. 1973: Kostrové hroby ze střední až mladší doby hradištní ve Stadicích, o. Ústí n. Labem, AR XXV, 448—451.
- Fridrichová, M. 1980a: Archeologický výzkum v Praze v letech 1969—1978, *Archaeologica Pragensia 1*, 9—28.
- 1980b: Praha 5-Řeporyje, *Pražský sborník historický XII*, 248—250.
- Fryda, F. 1978: Zemnice 13. století z Plzně-Roudné, AH 3, 63—66.

- Gurevič, A. J. 1978: Kategorie středověké kultury. Praha.
- Hájek, J.—Jiříčko, P. a kol. 1976: Nástin sídelního vývoje Benešovského okresu, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 41—102.
- Hazlbauer, Z.—Špaček, J. 1977: Zaniklá tvrz a středověká osada Opočno u Staré Boleslavi, AH 2, 117—125.
- 1979: Středověké osídlení soutoku Labe s Jizerou, AH 4, 221—234.
- Hejna, A. 1971: Opevněné sídliště a dvorec s kostelem na lokalitě Chvojen, k. o. Jírovice, okres Benešov u Prahy, in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, Uherské Hradiště, 47—57.
- 1976: Venkovská opevněná sídla 10.—13. století v Čechách, AR XXVIII, 279—290.
- 1977: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách, AH 2, 69—79.
- 1978: Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.—13. století, AH 3, 75—82.
- 1979: Tvrz ve Volyni — její stavební a sídlištní vývoj. Příspěvek k počátkům historického osídlení Volyně a Volyňska. Volyně.
- 1980a: Archeologický výzkum v areálu tvrze ve Volyni, okr. Strakonice, AH 5, 301—304.
- 1980b: Archeologický výzkum kostela sv. Víta v Zahrádce, okr. Havlíčkův Brod, v zátopové oblasti vodního díla Želivka II, AH 5, 323—327.
- Hellich, J. 1923: Příspěvek k podobě zaniklých osad na Poděbradsku, Časopis pro dějiny venkova X, 1—18, 65—78.
- Higgs, E. S.—Vita-Finzi, C. 1972: Prehistoric Economies: A Territorial Approach, in: E. S. Higgs, Papers in Economic Prehistory. Cambridge 1972, 27—36.
- Hrdlička, L. 1972: Předběžné výsledky výzkumu v Praze 1 na Klárově, AR XXIV, 644—663.
- Hrdlička, L.—Richter, M. 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad, PA LXV, 111—184.
- Huml, V. 1973: Osada Újezd na Malé Straně, Staletá Praha VI, 77—89.
- 1976: Příspěvek ke studiu opevněných sídel drobné šlechty v Čechách, AR XXVIII, 163—171.
- 1977a: Sídla nižší šlechty na Jistebnicku (okres Tábor), AH 2, 93—104.
- 1977b: Praha 4-Chodov (Litochlebské náměstí), PSH 10, 222—223.
- 1978: Chodovská tvrz v proměnách staletí (archeologický výzkum zámečku v Praze 4-Chodově), Acta Musei Pragensis. Praha.
- 1979a: K výzkumu předměstských osad Prahy 12.—15. století, AH 4, 193—209.
- 1979b: Praha 8-Čimice, PSH XI 1978, 197.
- 1980a: Mladohradištní sídliště z náměstí Lidových milicí, AR XXXII, 167—177.
- 1980b: Praha 9-Horní Počernice, PSH XII, 254.
- 1980c: K zanikání sídel nižší šlechty na Táborsku v období husitského revolučního hnutí, AH 5, 283—299.
- Chalupa, A. a kol. 1964—66: Tereziánský katastr český 1—2. Praha.
- Charvát, P. 1980: Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století, AR XXXII, 274—279.
- Choc, P. 1963—64: Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů, Demografie, 38—52, 126—137, 235—244, 331—340; 21—28.
- Janečková, J. 1972: Záchranný výzkum u kostela sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 13, 232.
- Jarman, M. R. 1972: A Territorial Model for Archaeology: A Behavioural and Geographical Approach, in: D. L. Clarke, Models in Archaeology. London, 705—733.
- Justová, J. 1972: Mladohradištní sídliště v Horních Počernicích, okr. Praha-východ, AR XXIV, 570—575.
- 1980: Archeologický výzkum na libickém předhradí v letech 1974—1979 (Předběžná zpráva), AR XXXII, 241—264.
- 1981a: Slavic settlement at the site Staré Badry by Opolánky, in: Nouvelles archéologiques dans la République socialiste Tchèque, Praha, 164—165.
- 1981b: Libice od počátku vrcholného středověku do třicetileté války, in: Livbuz Metropolis, Libice nad Cidlinou, 23—25.

- Kašička, F. 1977: Feudální sídla na vesnici ve stavebně historickém průzkumu SÚRPMO (Hradenín, Popovice, Staré Kestřany), AH 2, 81—91.
- Kašička, F.—Lancinger, L. 1976: Tvrz v Hradeníně u Kolína a její vývoj, Památková péče 36, 449—455.
- Kašička, F.—Nechvátal, B. 1973: Archeologický a stavební průzkum areálu kostela sv. Martina v Radomyšli, Památková péče 33, 105—116.
- 1975: Stavebně-historický vývoj románského kostela sv. Martina v Radomyšli u Strakonice (K počátkům středověké architektury v jihozápadních Čechách), Monumentorum tutela X, v tisku.
- 1976: K stavebnímu vývoji kostela ve Velkém Boru, Památková péče 36, 257—262.
- Klápště, J. 1973: Černokostecko jako kolonizační oblast, HG 10, 123—138.
- 1977: O středověkém osídlení Černokostecka. Práce muzea vesnice v Kouřimi, mimořádné číslo. Kolín.
- 1978: Středověké osídlení Černokostecka, PA LXIX, 423—475.
- 1979: Nález keramiky na zaniklé středověké osadě Sadonice (k. ú. Skuhrov, o. Přebram), AR XXXI, 580—584.
- 1981: O počátcích města Turnova, in: Varia archaeologica 2, Praehistorica VIII, 289—293.
- Klápště, J.—Smetánka, Z. 1980: Archeologie a česká středověká vesnice, Věda a lidstvo 1981, Praha, 99—114.
- 1981a: Archeologické ověřování toponomastické lokalizace zaniklých středověkých vsí v o. Beroun, ZMK XXII, 26—29.
- 1981b: Dějiny středověkého osídlení a problémy vývoje klimatu, ZMK XXII, 344—354.
- Klápště, J.—Žemlička, J. 1979: Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy, ČSČH 27, 884—906.
- Kovářík, J. 1976: Výzkum slovanského pohřebiště v Praze 5-Motole v roce 1975, AR XXVIII, 515—521.
- 1981: Středověký hřbitov u kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Praze 6, Dolní Libocí, AR XXXIII, 320—325.
- Krajíc, R. 1980: Příspěvek k dokumentaci zaniklých středověkých osad na Táborsku, AH 5, 165—172.
- Krumphanzlová, Z. 1971: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů, PA LXII, 406—456.
- 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. až 11. věku v Čechách, PA LXV, 34—110.
- Kuthan, J. 1976: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.
- Lamb, H. H. 1977: Climate. Present, past and future, 2. London—New York.
- Le Roy Ladurie, E. 1967: Histoire du climat depuis l'au mil. Paris.
- 1975: Montailou, village occitan de 1294 à 1324. Paris.
- Líbal, D. 1974: recenze práce: A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Umění XXII, 160—175.
- Linington, R. E. 1969: The prospecting campaign undertaken in Czechoslovakia in July—August 1968, Prospezioni archeologiche 4, 131—138.
- Lom, F. 1973: Vývoj osevních postupů a soustav hospodaření v Českých zemích. Metodologická studie, Vědecké práce Zemědělského muzea 13, 215—261.
- Mazurowski, R. 1980: Metodyka archeologicznych badań powierzchniowych. Warszawa—Poznań.
- Mencl, V. 1980: Lidová architektura v Československu. Praha.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- 1975: K recenzi Dobroslava Líbala, Umění XXIII, 75—80.
- Michálek, J. 1976: Středověký sídlištní objekt u Topělce, o. Písek, AR XXVIII, 430 až 433.
- Mikyška, R. a kol. 1968: Geobotanická mapa ČSSR, 1. České země. Vegetace ČSSR A 2. Praha.
- Mueller, J. W. ed. 1979: Sampling in Archaeology. Tucson.
- Němec, I. a kol. 1980: Slova a dějiny. Praha.

- Neustupný, E. 1981: Zachování kostí z pravěkých sídlišť, AR XXXIII, 154—165.
- Olmerová, H. 1976: Stavební historie pražského kostela sv. Pankráce, Umění XXIV, 359—369.
- Olivová-Nezbedová, L. 1973a: Určování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen, in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 2, 63—66. Uherské Hradiště.
- 1973b: Zaniklá osada Lhota na rozhraní katastru obce Chlustiny a Bavoryně (okr. Beroun), Onomastické práce 3, 196—208.
- 1976: Metoda zjišťování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen, ZMK XVII, 247—249.
- 1977a: Zaniklá osada Bohdalice u obce Čechtice (o. Benešov), ZMK XVIII, 311 až 315.
- 1977b: Zaniklá osada Habersko (Habarště) v katastru obce Bzová (okr. Beroun), ZMK XVIII, 533—541.
- 1977c: Lokalizace zaniklé osady Zábdiší (okr. Beroun), ZMK XVIII, 72—76.
- 1978a: Lokalizace zaniklé osady Jesenice (okr. Beroun), ZMK XIX, 79—84.
- 1978b: Pomístní jména a zaniklé osady, ZMK XIX, 292—295.
- 1979: Lokalizace zaniklé osady Bíleč (okr. Beroun) a výklad názvu, ZMK XX, 51—59.
- Opravil, E. 1973: Příspěvek k charakteristice středověkých rostlinných souborů, in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 2, Uherské Hradiště, 67—87.
- Pavlů, I. 1971: Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. Praha.
- 1975: Praha 8-Čimice, PSH IX, 224.
- Peichlová, M. 1977: Paleogeobotanický výzkum mladoholocenního profilu u Rváčova (východní Čechy), Preslia 49, 67—90.
- Pessr, K.—Váňa, F. 1976: Zaniklá ves a dvůr Březina u Čeňovic, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 113—115.
- Petráň, J. 1977: Ouběnice — středověká ves na Podblanicku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 205—251.
- Pitterová, A. 1971: Dům a sídliště zemědělského charakteru v 6.—15. stol. na území ČSSR, in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, Uherské Hradiště, 11—18.
- 1976: Vztah vesnického a městského domu, ČL 63, 204—217.
- Pleiner, R. 1958: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha.
- 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, PA LX, 533—571.
- 1979: Die Technik des Schmiedehandwerks im 13. Jahrhundert im Dorf und in der Stadt, in: Geschichtswissenschaft und Archäologie, Vorträge und Forschungen XXII, 393—410.
- Puchmajerová, M.—Jankovská, V. 1978: Pylové diagramy z Třeboňské pánve, Preslia 50, 259—276.
- Richter, M. 1974: Der archäologische Beitrag zur Kleinstadtforschung in Böhmen, in: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter II, Göttingen, 239 až 257.
- 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, AR XXVII, 245—258.
- 1979: Archeologický výzkum českých měst 13. století, Hospodářské dějiny 4, 5—41.
- Richter, M.—Hrdlička, L. 1971: Odřepsy — „Hřebínek“ (okr. Nymburk) — vesnické pohřebiště s kostelem a část zaniklé osady — 13.—17. stol., in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, Uherské Hradiště, 65—67.
- Richter, M.—Vokolek, V. 1975: Hradec Králové na počátku dějin. Hradec Králové.
- 1977: Počátky Hradce Králové ve světle archeologických výzkumů, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 13—27.
- Richterová, J. 1974: Zaniklá středověká osada Lhota u Smečna, AR XXVI, 628—630.
- 1981: Německá Lhota, zaniklá středověká osada, k. o. Kamenné Žehrovice, okr. Kladno, AH 6, 475—479.
- Rožmberský, P. 1980: Zaniklé středověké osady v okrese Domažlice, in: Okresní archiv Domažlice, IV. výroční zpráva, 83—114.

- Rybníčková, E.—Rybníček, K. 1976: Zemědělství mladšího středověku v pylových analýzách, AH 1, 145—151.
- Sedláčková, H. 1973: Zaniklá středověká osada 13. stol. u obce Stříhov, okr. Nymburk, AR XXV, 550—552.
- 1977a: Výzkum zaniklé středověké vesnice u Stříhova, okr. Nymburk, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 274—276.
- 1977b: Výzkum sídliště z 12.—počátku 13. století u Poděbrad (předběžná zpráva), in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 272—273.
- Sklenář, K. 1972: Nejstarší plán zaniklé středověké osady Svídna u Slaného, AR XXIV, 575—577.
- 1973: Nález nejstaršího plánu zaniklé středověké osady Svídny na Slánsku (sdělení), in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 2, Uherské Hradiště, 55—56.
- Skružný, L. 1973: Pozdně hradištní chlebová pec v Zeměchách (okr. Kladno), Vlastivědná knižnice Oblastního muzea v Roztokách, ř. B 5, 3—13.
- 1980: Několik poznámek k otázce vývoje a funkce pece ve slovanských, středověkých a novověkých objektech i mimo ně, AH 5, 221—242.
- Smetánka, Z. 1965: Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X.—XV. století v Čechách, ČSČH XIII, 239—268.
- 1969a: Průzkum zaniklé středověké osady Svídna u Slaného (Předběžná zpráva), AR XXI, 618—625.
- 1969b: recenze práce A. Hejny: Středověká vesnická keramika v Čechách, SbNM, řada A — Historie, XX 1966, No 5, AR XXI, 399—402.
- 1971: Archeologický výzkum středověké vesnice v Čechách v letech 1965—1970, in: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, Uherské Hradiště, 21—34.
- 1972: Archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad v Čechách v letech 1965—1971, AR XXIV, 417—427.
- 1973a: Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, HG 10, 81—96.
- 1973b: Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní, PA LXIV, 463—486.
- 1973c: Středověká vesnice ve světle archeologického výzkumu. Anglické výsledky a české problémy, AR XXV, 655—666.
- 1974: Die Archäologie und das mittelalterliche Dorf in Böhmen. Rückblick, Gegenwart, Perspektive, ZAM 2, 121—127.
- 1978a: Česká vesnice v období vzniku městských aglomerací, AH 3, 325—330.
- 1978b: Přírodní poměry a osídlování Čech v 10.—13. století (Výtah z referátu), AH 3, 331—334.
- 1981a: recenze práce V. Mencla, Lidová architektura v Československu, Praha 1980, PA LXXIII.
- 1981b: Archaeological investigations of deserted villages in Bohemia since 1970, in: Nouvelles archéologiques dans la République Socialiste Tchèque, Prague—Brno, 208—210.
- Smetánka, Z.—Klápště, J. 1975: Archeologie a česká vesnice 10.—13. století, AR XXVII, 286—296.
- 1979: Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých osad, AR XXI, 614—628.
- 1980: recenze práce E. Černého, Zaniklé středověké osady a jejich plůžiny, Praha 1979, PA LXXI, 253—255.
- 1981: Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých vsí na Černokostecku, PA LXXIII, 416—458.
- Smetánka, Z.—Klápště, J.—Richterová, J. 1979: Geodeticko-topografický průzkum zaniklé středověké vsi Ostrov (k. o. Jedomělice), AR XXXI, 420—430.
- Smetánka, Z.—Škabrada, J. 1975a: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), AR XXVII, 72—85.
- 1975b: Nové poznatky o raně středověké architektuře na Čáslavsku, Umění XXIII, 262—266.
- 1976: K metodice studia půdorysu české raně středověké vesnice, AH 1, 55—60.

- 1977: K počátkům městečka Ronova nad Doubravou, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha, 105—112.
- Snášil, R. 1976: Životní prostředí vesnických sídlišť 10.— 15. století v ČSR (Nástin dosavadních výsledků), AH 1, 139—144.
- Sommer, P. 1977: Dvě středověká sídliště na východním okraji Prahy, AH 2, 257—280.
- Soudný, M. 1973: Zkušenosti s použitím fosfátové analýzy při studiu zaniklých středověkých sídlišť, in: *Zaniklé vesnice ČSSR ve světle archeologických výzkumů 2*, Uherské Hradiště, 103—115.
- 1980: Fosfátová analýza v současné praxi pražského pracoviště Archeologického ústavu ČSAV, in: *Sborník referátů 1. celostátní konference „Aplikace geofyzikálních metod v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace,“* Brno, 181—185.
- Šebesta, P. 1980: První nález vesnického obydlí na Chebsku, AH 5, 173—175.
- Šimana, M. 1973: Geodeticko-topografický průzkum archeologické lokality a dokumentace výzkumu, in: *Zaniklé vesnice v ČSSR ve světle archeologického výzkumu 2*, Uherské Hradiště, 137—152.
- 1979: Provádění geodeticko-topografického průzkumu na zaniklých středověkých osadách, AR XXXI, 631—639.
- Škabrada, J. 1972: Lidová architektura jako odkaz a pramen poznání stavební tvorby raného středověku, in: Radová, M. 1972: *Architektura románská*, ČVUT Praha, 105—118.
- 1978: Sýpky domů v Pfaffenschlagu ve světle struktury vesnického domu jihočeské oblasti („Šíje“ vesnických sýpek a středověkých zemnic), AH 3, 355—369.
- 1979: Nejstarší objekty zjištěné stavebně historickým průzkumem Božkova a Bolevce, AH 4, 175—191.
- 1980: Zjištění románské stavební etapy v kostele Narození P. Marie v Kostelci n. Vltavou, okr. Písek, AH 5, 329—334.
- Škabrada, J.—Smetánka, Z. 1972: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách, AR XXVI, 236—270.
- 1974: K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice, *Památková péče* 5, 297—306.
- 1975a: Vesnická architektura a archeologie. Příspěvek k možnostem studia stavebního utváření české středověké vesnice, AR XXVII, 329—337.
- 1975b: Nové poznatky o české středověké vesnici, *Architektura ČSR* 1975/9, 421 až 424.
- 1975c: Neznámý románský kostel na Libické cestě (Příspěvek k povrchovému průzkumu raně středověké vesnice), AR XXVII, 178—181.
- 1977: Osídlení, in: Radová, M. 1977: *Románské stavitelství*, ČVUT Praha, 11—34.
- 1980: K datování středověkých vesnických staveb pomocí nálezů keramiky ve zdivu, AH 5, 353—359.
- Šmelhaus, V. 1980: Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské. *Prameny a studie* 21, Praha.
- Šolle, M. 1972: Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens, VPS VII, 141—177.
- Špaček, L. 1971: Les émaux limousins médiévaux en Tchécoslovaquie, in: *Bulletin de la Société archéologique du Limousin* XCVIII, 173—185.
- Štelcl, J.—Vignatiová, J. 1981: Poselenija i tipy ich objektov na jugo-zapadnom peredgorodii velikomoravskogo gorodišča Pogansko pod g. Bržeclav, *Scripta Fac. sci. nat. univ. Purk. Brun.*, Vol. 11, No. 1 (Geologia), 7—40.
- Štěpánek, M. 1968: Změny vegetace a klimatu v historickém období (Příspěvky k dějinám osídlení 3), ČSČH XVI, 415—434.
- Taylor, Ch. 1974: *Fieldwork in medieval archaeology*. London—Sydney.
- Tecl, R. 1980: K problematice koncentrace středověkého osídlení na Táborsku, AH 5, 155—164.
- Turek, R. 1973: Zaniklé osady u Dubí a u Babic, HG 10, 97—101.
- Váňa, F. 1976: Příspěvek k lokalizaci zaniklých vsí a dvorů Bystřičany a Ondřejevice, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 17, 103—111.
- Váňa, Z. 1977: Bílina a Staré Bělsko, PA LXVIII, 394—432.

- Vařeka, J. 1973: K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách, ČL 60, 86—94.
- Velimský, T. 1979: Problematika historické archeologie v činnosti expozitury AÚ ČSAV v Mostě, AH 4, 251—255.
- Vencl, S. 1968: K otázce interpretace pravěkých staveb, AR XX, 490—510.
- Vignatiová, J. 1979: Předběžná zpráva o výsledcích záchranného výzkumu jihozápadního předhradí Břeclavi-Pohanska za léta 1975—1977, SPFFBU E 24, 95—108.
- Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, PA LX, 277 až 366.
- 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku, AR XXIX, 521—553.
- 1978: Slovanské osídlení na Ústecku, AR XXX, 258—303.
- Žemlička, J. 1974: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, PA LXV, 419 až 465.
- 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Zusammenfassung

Archäologische Untersuchungen mittelalterlicher Dörfer Böhmens in den Jahren 1971—1981

Die vorliegende Studie faßt die Arbeitsergebnisse des letzten Jahrzehnts zusammen und wertet sie, an die in ČsČH XIII, 1965, 239—268, und in der Sammelschrift Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů I, Uherské Hradiště 1971, 21—22 veröffentlichten Übersichten anknüpfend. Die Autoren befassen sich mit dem Umfang der Forschungsarbeiten und ihren methodischen Beiträgen aus dem vergangenen Jahrzehnt und belegen an Hand konkreter Beispiele, wie weit die archäologische Kenntnis mittelalterlicher Dörfer in dieser Zeit fortgeschritten ist. Dabei unterstreichen sie die ständig zunehmende Bedeutung der Oberflächenerkundung, die allmählich, ähnlich wie in anderen europäischen Ländern, zu einer selbständigen Form der Untersuchung wird. Besonderen Wert legen sie auf die historische Interpretation der archäologischen Tatbestände in breiteren Zusammenhängen, vor allem mit der Entwicklung des Besiedlungsprozesses und dessen Strukturänderungen. Im ersten Kapitel bringen die Autoren eine orientierende Übersicht des Forschungsstandes über das tschechische mittelalterliche Dorf in Böhmen, und diskutieren grundsätzliche methodologische Probleme und die Zusammenarbeit mit anderen Wissenschaftlern. Im zweiten Kapitel erörtern sie konkrete Ergebnisse des archäologischen Studiums mittelalterlicher Dörfer in folgenden Abschnitten: 1. Natürliche Verhältnisse der Lokalitäten und ihrer Umgebung. 2. Grundrisse und Größe der Dörfer. 3. Das landwirtschaftliche Anwesen. 4. Landwirtschaftliche Erzeugung. 5. Nichtlandwirtschaftliche Erzeugung. 6. Materielle Kleinkultur. 7. Außenkontakte des Dorfes. 8. Herrenhöfe, Festen und Sakralbauten am Dorf. 9. Geisteskultur des mittelalterlichen Dorfes. Das Schlußkapitel informiert in aller Kürze über einige neue in Forschungspläne eingereihte Aufgaben, die erste Ergebnisse zu zeitigen beginnen (Studium der Gegend von Čáslav, mit Hilfe von Modellproben, Studium des landwirtschaftlichen Hinterlands mittelalterlicher Städte, vor allem von Prag).

